

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1956.2.02>

MAAKEEL JA EESTI KEEL

P. ARISTE,

Eesti NSV Teaduste Akadeemia akadeemik

Eestlaste kõige vanemaks teadaolevaks enesenimetuseks on *maarahvas* ja *maamees* ning eesti keelt on kutsutud *maakeeleks*. Eri kohtades ning keeltelt erinevatel etnilistel rühmitustel on olnud tavaks nimetada ennast üksnes asjaomase maa-ala inimesteks. Nõnda näiteks põlvneb tunguusi-mandžu keelkonda kuuluvate goldide enesenimetus *nanai* kahest sõnast *nā* 'maa' ja *nāi* 'inimene'¹. Mansi ehk voguli keeles on *ma* 'maa' ja *ψum* 'inimene, mees'. Liitsõna *maψum* tähendab aga 'rahvast, kohalikke elanikke'².

Nõnda kaugele, kui ulatuvad eesti keele kirjalikud mälestised, võib nentida, et eestlasi on nimetatud *maarahvaks* ja eesti keelt *maakeeleks*. G. Müller kirjutab 1603. aastal: *Muito tæma on kaas moñesarnatzet ninck kaunidt tröstlikut Laulut technut, kumba Laulut weel tæñakitpeiwa meddy Linna ninck Kirckode siddes, Saxa, Rothze ninck Maakelle sawat lauletuth*³; *Eszi-melt eth keick needt Laulut, mea meye Saxa, Maa, ehck Rotze Kelell, meddy Kirckode ninck Mayade siddes laulame*⁴. 1642. aastal on laulunud G. Salemann: *Tulle kahs Liefflandi mah-keel, Nöita neil kahs sinnu heh meel*⁵. A. Virginiuse tõlgitud lõuna-eesti uue testamendi eestikeelne eessõna algab lausega „A r m a s M a h m e h s”⁶ jne. Võib osutada, et oma keelt on meie esivanemad kutsunud maakeeleks palju varem, kaugemal minevikus, kust meil pole kirjalikke mälestisi. Vadjalased on teatavasti olnud üks põhjaeesti hõimused, kes mitmesuguste ajalooliste tegurite tõttu on moodustunud iseseisvaks rahvaks, eraldudes seega muust eesti tervikust. Vadjalaste eraldumine põhjaeestlastest on toimunud esimese aastatuhande jooksul meie ajaarvamise järgi. Tänapäevani nimetavad aga vadjalased oma keelt kõruti *vadja keelega* (= *vad'd'ā tšēli*) ka *maakeeleks* (= *mātšēli*). Oma kee-

¹ Т. И. Петрова, Ульяновский диалект нанайского языка, Москва—Ленинград, 1936.

² В. Н. Чернецов — И. Я. Чернецова, Краткий мансийско-русский словарь, Москва—Ленинград, 1936.

³ Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat XV, Dorpat, 1891, lk. 91. Selles ning järgnevatel tsitaatides on trükitehnilistel põhjustel pikk *s* asendatud lühikesega.

⁴ Sealsamas, lk. 112.

⁵ A. Saareste—A. R. Cederberg, Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi, Tartu, 1927—1931, lk. 62.

⁶ Sealsamas, lk. 168.

les kõnelemist väljendatakse samuti kahel viisil: *pajatan vad'd'assi* ja *pajatan maissi*. On suur ala Luuga jõe mail ja Narva lahe kaldail, kus vadjalased on omal ajal siirdunud isuri keelele, ent kogu tollel alal on säilinud oma keele kutsumine *maakeeleks* (= *mākēli*), *lākkān māksi* tähendab 'kõnelen isuri keelt'. Nagu vadja keel on üldse õige mitmeti tähtsaks varaaidaks eesti keele arenemise eri nähtuste määratlemisel, nõnda on käesolevalgi juhul vadja keele varal võimalik väita, et *maakeel* ulatub vähemalt sinna aega, kus tihe side vadja ja teiste põhja-eesti hõimude vahel oli alles. *Maakeel* ja *maarahvas* ei ole algselt tähistanud üksnes maal elavaid inimesi, maamehi praeguses mõttes, vaid üldse eestlasi või selle hõimuliidu liikmeid, kes on saanud hiljemini eesti rahva aluseks. Kui saksa ja taani anastajad olid saanud linnade elanikkonnas valitsevaks elemendiks ning eestlased olid peamiselt maaelanikke, on *maarahvas* ja *maamees* küll saanud kõigepealt selle tähendusvarjundi, et nad on märkinud maameest ja eestlast sünonüümina. Muide konstateerib H. Stahl 1637. aastal, et saksa *Bawrsman* on eesti keeli *Tallopock*, *tallomees*, *mahmees*⁷.

On võimalik näidata veel ühe tõendi varal, et eestlased on ennast *maarahvaks* nimetanud väga kauges minevikus. Vanades skandinaavia ürikutes esineb eestlaste nimetusena *Sýslukind*. *Sýsla* tähistab vana-islandi keeles 'maat, maakonda' ja *kind* tähistab muuseas ka just 'rahvast'⁸. Seega on *sýslukind* sõnasõnaline tõlge eesti sõnast *maarahvas*. Skandinaavia ürikuis on see eestlaste nimetus esmakordselt kirja pandud juba X sajandil. Võib siis nentida, et *maarahvas* on väga ürgne eestlaste enesenimetus, mis on tõlgelaenuna kulgenud naabritelegi. Vanades skandinaavia ürikutes on muidki eesti sõnu tõlgelaenudena, nagu *Saaremaa*, mis esineb kujul *Eysýsla*, *Eysýsla*. Selle liitsõna esimene osis *ey* tähistab 'saart' ja teine osis on 'maa', nagu on ülal juba mainitud⁹.

Maarahvas on tõenäoliselt olnud eesti hõimude üldnimetuseks ja *maakeelega* on tähistatud lähedaste hõimumurrete rühma. Üksikutel hõimudel või hõimurühmitustel on aga olnud oma eri nimetusedki, nagu *virulastel*, *vadjalastel*, *oandilastel*, *saarlastel* ja teistel. Virulastest on lähtunud see eestlaste ja eesti keele nimetus, mida tunnevad põhja- ja idapoolsed naabrid: soome *virolainen* ja *viron kieli*, vadja *virolain* ja *virō tšēli*, isuri *virolain* ja *igauņu valoda*. Oandi hõimurühmitusest on saanud alguse läti *igauņi* 'eestlased' ja *igauņu valoda*, murdeti ka *ugauņu valoda* 'eesti keel'. Läti NSV Dundaga rajoonis elavad viimased liivlased nimetavad eestlasi *sārlī*, s. o. saarlasteks ja eesti keelt *sārmā kēl'*, s. o. saaremaa keel.

Möödunud sajandi jooksul saavad eestlaste eneste hulgas üldiseks *eestlane* ja *eesti keel*. *Maarahvas* ja *maa keel* kaovad kiiresti igapäevasest tarvitusest koos eesti rahvuse kujunemisega. Tänapäeval elavad need vanad oskussõnad edasi leivu ja lutsi keelesaarel, mille elanikud on jäänud eemale eesti rahvuse kujunemisest, liitudes läti rahvusega. Mõnel määral elavad *maarahvas* ja *maakeel* edasi ka setu murdes, sest selle murde kõnelejad on eesti rahvusega liitunud hiljemini kui muud eesti keele ala elanikud. Harukorral võib endist eestlaste enesenimetust üksikute vanakeste suust mujalgi kuulda.

Järgnevalt tahetakse lühidalt peatuda sellel, millal on *eestlane* ja *eesti keel* tarvitusele tulnud eesti keeles ning mis algupära on need sõnad.

On olemas mitmeid andmeid selle kohta, et juba XVIII sajandil on kõrvuti *maarahvaga* ennast nimetatud ka *eestlaseks*. Vanim sellekohane märge, mis on allakirjutanule kätte puutunud, leidub rootsi ajaloolase A. Molleri

⁷ H. Stahl, *Anführung zu der Esthnischen Sprach*, Revall, 1637, lk. 39.

⁸ G. Vigfusson, *An Icelandic-English Dictionary based on the Ms. Collections of the late Richard Cleasby*, Oxford, 1874.

⁹ „Eesti Keel”, 1939, lk. 81 jj.

teoses „Lühike Eesti- ja Liivimaa kirjeldus” 1756. aastast¹⁰. Moller oli muide Tartumaal Laeva mõisa omanik. Põhjasõja ajal lahkus ta jäädavalt Eestimaalt. Seega on tema esitatud andmed pärit usutavasti XVIII sajandi algusest. Mainitud teoses öeldakse eestlastest kõneldes: „Mis maa elanikkudesse endisse, nimelt lihtsasse talurahvasse puutub, siis ei tarvita nad tänapäeval oma keeles enese kohta mingit üldist nime, vaid kutsuvad ennast maakohtade ja linnade järgi, millele nad on lähimal, siiski teavad mõningad nende hulgast oma maad üldiselt kutsuda *Estima* ja iseennast *Estlane*, see on eestimaalane”¹¹.

1770. aastal on tuntud ajaloolane ning etnoloog A. L. Schlözer avaldanud esimese pikema kirjelduse liivlaste ja liivi keele kohta. Selles kirjutises puudutab ta ka eestlasi liivlaste lähima sugulasrahvana. Eestlaste asumisalast kõneldes mainitakse, et *Estland* on eesti keeli *Eesti-ma* ehk *Tallinna Riik* ja *ein Este* on üks *Eestlane*¹².

1778. aastal on eestlaste eneseniimetuse kohta kirjutatud veidi pikemalt J. L. Börger oma teoses „Uurimiskatse Liivimaa muinasmälestiste ja tema rahvaste, eriti lätlaste kohta”¹³. Börger kirjutab nimelt: „Oma maad nime-tavad nad *Ehsti-ma* esimene maa . . . , see nimi peab tulenema ühest eelisest, mis oli sellel hõimul teiste suhtes, sest ta on ehk esmasündinud poja poolt edasi istutatud, eelis, mis tol ajal kõikide rahvaste juures tähendas palju. Paljud nende hulgas ei tunne seda nime peaaegu sugugi enam; mõned nime-tavad ennast aga veel küsimusele vastates *Ehsti-ma Rahwart* (Börgeril on trükiviga *Rahwart* pro *Rahwast*), esimese maa rahvas. Eestlasel on see harjumus, et ta nimetab ennast ka oma asukoha järgi. *Külla-Mees* ja see lubab oletada, et ta on vabas põlves, kui oli veel auasjaks eestlane olla, ainsuses vist ennast *Ehsti-ma Mees* nimetanud”¹⁴. Börger on ekslikult arvamisel, nagu tuleneks *eesti* sõnast *esimene*. Eestlaste enestegi rahvaetümoloogia on ühendanud need sõnad, nagu nähtub muide muinasjutust keelte keetmise kohta. Selle muinasjutu järgi on eesti keel Vanataadi poolt antud selle tõttu sellisena, et eestlased olevat olnud esimesed, kes jõudnud katla juurde, kus keeli keedeti¹⁵.

Ekslikult on Börger sedagi arvanud, nagu oleks *eesti* väga vana eestlaste eneseniimetus. Eestlaste eneste hulgas ei ole sõna *eesti* käibel olnud usutavasti väga palju varemalt, kui teda on hakatud kirja panema. Kõige varemalt on see sõna võinud eesti keelde sugeneda alles XIII sajandil, nagu osutatakse allpool. On aga siiski kindel, et Molleri ja Börgeri päevil sõna *eesti*

¹⁰ A. Moller, Kort Beskrifning Öfwer Est- och Lifland, Jemte undersökning Om Desza Länders Inbyggares i synnerhet det Estniska och Finska Folkslagets Ursprung: Så och Den i förra tider Namnkunniga Staden Dorpts Öde, Västerås, 1756.

¹¹ Sealsamas, lk. 44: „Hwad sielfwe Landsens inbyggare, nemligen det gemena Bondefolcket widkommer, så betjena de sig nu förtiden intet uti sitt språk af något allmänt namn, utan kalla sig efter Landsorterna och Städerna, til hwilka de närmast ligga, dock weta somliga af dem, at kalla sitt Land i allmänhet *Estima* och sig sielfwe *Estlane*, det är Estländare”.

¹² M. Johann Haigold, Beylagen zum Neuveränderten Russland II, Riga, 1770, lk. 366 jj.

¹³ J. L. Börger, Versuch über die Alterthümer Lieflands und seiner Völker besonders der Letten, Riga, 1778.

¹⁴ Sealsamas, lk. 38: „Ihr Land nennen sie *Ehsti-ma* das erste Land . . . , es musz dieser Name von dem erstgebornen Sohne fortgepflanzet war, ein Vorzug, der in jenen Zeiten viel bey allen Völkern galt. Viele unter ihnen kennen den Namen fast nicht mehr; einige nennen sich aber noch auf Befragen, wie die ganze *Nation* heise *Ehsti-ma Rahwart*, des ersten Landes Volk. Der Ehste hat die Gewohnheit, dasz er sich auch nach seinem Wohnplatz nennet. *Küllä-Mees* ein Dorf Kerl, und dieses giebt die Vermuthung dasz er sich im Stande der Freiheit, da es noch eine Ehre war ein Ehste zu seyn, in der einzelnen Zahl wird *Ehsti-ma Mees* genannt haben”.

¹⁵ M. J. Eisen, Eesti muistsed jumalad ja vägimied, Tartu, 1918, lk. 10 jj.

oli mõnel määral tarvitusel eestlaste hulgas, sest nende autorite tööd on kirja pandud peamiselt oma kogemuste kaudu kogutud ainestiku põhjal.

Niihästi Molleri, Schlözeri kui ka Börgeri tööd olid määratud kas rootsi- või saksakeelsele lugejale. Eestlastele enestele määratud teostes hakkavad *eesti keel* ja *eestlane* esinema tunduvalt hiljemini. Saksa autorid ja nende-meelsed eestlasedki tarvitasid teadlikult edasi *maameest* ja *armast maarahvast*, rõhutades sellega eestlaste enamiku asendit feodaalses ühiskonnas.

Varemini kui väljendid *eestlane* ja *eesti keel* on eestikeelses kirjanduses võetud tarvitusele kohanimi *Eestimaa*, millel on arvatavasti olnud kindel taust ka suusõnalises traditsioonis. *Eestimaa* tuleb esile juba XVII sajandil. 1638. aastal leidub näiteks piiskop Iheringi ametisse kinnitamise ürikus lause: *Hertzogin ülle Esthi ninck Careli-Mah*¹⁶. 1696. aastal on kirja pandud *General-Gouverneur ülle Ehsti-Mah ninck Tal-Linna*, 1699. aastal — *Eesti, Lihwlandi, Careli*, 1700. aastal — *Eesti-, Lihw- ja Ingermanni-Male*¹⁷ jne. Kaks viimast väidet osutavad, et *Eestimaaga* pole mõeldud kogu eestlaste ala, vaid üksnes selle põhjaosa ehk ajaloolist Eestimaad. Mõnes ürikus on *Eestimaa* võinud siiski tähistada kogu vana Liivimaad, nagu muide esitatud 1638. a. ürikus.

Eestimaa pole XVII sajandil omane mitte üksnes eestikeelsetele ürikutele, vaid see esineb ka tolaegsetes soomekeelsetes ürikutes. Olgu selle kohta mõned näited: *Hertoinna Estin maalle ja Carelin* 'hertsoginna Eestimaale ja Karjala' (1638. aastal). Ka soome ürikutest ilmneb, et *Eestimaaga* on mõeldud just Põhja-Eesti, Eestimaad kitsamas mõttes, kuna kogu omaaegset Liivimaad on nimetatud *Viro* ehk *Viroi*. Paljudes ürikutes esinevad otse kõrvu *Estinmaa* ehk *Estin Maa* ja *Viro* ehk *Viroi*, nagu näiteks soome kirjaniku M. Salamniuse järelehüüus Tartu professorile J. Gezeliusele: *Cosca toimitti Todella Caicki caunisa Wiroisa / Ulos Rigasta riensi / Talwissima Tammicuulla / Culki cautta Estin Maata / Että Maata Ingerristen / Cohden suurta Suomen Saarta*. Selle 1690. aastal kirjutatud laulukatkendil tõlge on eesti keeles järgmine: Kuna toimetas tõesti kõik kaunil Liivimaal, välja Riias tötas, talvisel jaanuarikuul läks Eestimaa kaudu ning ingerlaste maa (kaudu) suure Soome saare poole¹⁸. Soome keeles esineb ka *eestisõna* vaste, tähistades eestlast. Juba 1584. aastal esineb *ylitzen nijden Eistein Wironmaal* 'nende eestlaste üle Liivimaal'. 1609. aastal on kirja pandud *Eistein Wiron maalla* 'eestlaste Liivimaal'. Samal aastal on registreeritud ka *Wiroinmaan Estiläisten* 'Liivimaa eestlaste'. *Esti* ja *estiläinen* eestlaste tähenduses on hiljemini vanas soome kirjakeeles üsna tavalised¹⁹. Niihästi *eisti* kui ka *esti* ja *estiläinen* on tõenäoliselt rootsi keelest soome keelde laenatud. Soome rootsi murretes esineb riigirootsi sõna *est* 'eestlane' ka kujul *äist*²⁰, millest on saanud alguse soome diitongiline vaste *eisti*.

Meie seisukohalt on tähelepanuväärne, et XVII sajandi lõpul ja XVIII sajandil tarvitatakse eestikeelsetes teostes oskussõna *eestimaa keel* ja *eestimaa rahvas* õige ulatuslikult. Esitatagu selle näidetena mõningate tolaegsete eestikeelsete raamatute pealkirjad ja katkendid eessõnadest: „*Löhikenne Palwe-Ramat Ehsti Mah-Rahwa tarbix kirjotut*” (1689), „*Ehsti-Mah Lauulo Ramat, Tallo-Rahwa Kohli- nink Kirriko-Lapsede tarbix*” (1693), „*Lühikenne Palwe-Ramat Ehsti Mah-Rahwa tarwix kirjotut*” (1693), „*D. Mart. Lutterusse Katechismus Eesti Ma Rahwa Kele kirjotut*” (1700), *Eesti-Ma Kele Lauulo-Ramat*” (1721), „... Wannad laulud agga selge Eesti-ma kelel

¹⁶ A. Saareste — A. R. Cederberg, Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi, lk. 66.

¹⁷ Sealsamas, lk. 362, 271, 273.

¹⁸ Virittäjä, 1929, lk. 111 jj.

¹⁹ Sealsamas, lk. 120 jj.

²⁰ V. E. V. Wessman, Samling av ord ur östsvenska folkhäl I, Helsingfors, 1925, lk. 152.

ärrasselletud..." (1721), „Palwed ning Öppetussed... Eesti-ma Rahwa Öppetuseks" (1722), „Iggäüks teie sääst, ke ei olle issimelelinne, moistab kül issiennesest, kui wägga tarwis olnud, et sesamma ramat selge Eesti-Ma kehel piddi ueste teie kätte sama" („Koddo ning Kirko-Ramatu eessõnast 1721), „... ja nüüd on nelli aastat kolmatkümmand kui se keigeselgem öppetus meie Eesti-ma kele ükspäines Ue seädusse ramatusse on trükkitud" (piibli eessõnast 1739), „Köki ja Kokka Ramat, mis Rootsi Kelest Eesti-ma Kele üllespandud on" (1781) jne.

Kuigi esineb kõrvuti sõnadega *eestimaa keel* ka *eesti maakeel* ja *eesti maa keel*, tuleb siiski arvata, et ikkagi on tahetud kõnelda just *eestimaa keelest*. Tollal polnud õigekirjutuse põhimõtted nõnda kindlaks fikseerunud nagu tänapäeval. Selle tõttu on eriti just sõnade kokkukirjutamises väga suuri kõikumisi. Tolleaegsed autorid on tahtnud esile tõsta, et nende teostes on esitatud – see keelekuju, mida kõneldakse ajaloolisel *Eestimaal*, s. o. eestlaste keeleala põhjaosas. Seda osutavad need teosed, mis on samal ajal avaldatud lõuna-eesti kirjakeeles. Neis esineb nimelt *tartumaa keel*, näiteks „*Lühhikenne Tarto-Ma Kele Palwusse Ramat*" (1756), „*Tarto-Ma kele Laulu-Ramat*" (1757), „*Tarto-Ma Kele Kässi Ramat*" (1788) jne.

Esitatud tsitaadid on osutanud, et *Eesti* ja *Eestimaa* on meie rahvale olnud hästi tuntud juba XVII sajandil Põhja-Eesti ehk ajaloolise Eestimaa kohta. Ei ole põhjust väita, et Eestimaa oleks olnud puhtkirjanduslik sõna, mida rahva keeletarvitus ei oleks tundnud. Kui eri teostes rõhutatakse, et need on puhtas eestimaa keeles, siis sellega on lugejale tahetud kõigiti arusaadavalt öelda, missuguse keeleuuse järgi autor on käinud. Algselt üksnes põhja-eesti keeleala kohta tarvitusel võetud *eestimaa keel* on hiljemini kujunenud *eesti keeleks*. On võimalik, et rahva keeleuuses võis vaheastmeks olla *eesti maakeel*. Põhja-Eesti aladelt on *eesti keel* üldistunud mujalegi eestlaste aladele koos põhjaeestikeelse kirjakeele ning kirjanduse levikuga. Nimetus *eesti* on algselt olnud omane üksnes ühele eestlaste osale ja alles peamiselt XIX sajandil on ta eestlaste eneste keeleuuses levinud kogu rahvuse kohta. Et *eesti* kogu eestikeelse kollektiivi nimetusena on saanud üldiseks alles XIX sajandil, seda tõendavad muide ka *eesti* sõnaraamatud. Sõnaraamatutes toodav sõnavara jääb küll sageli tegelikust keeleuusest mõnel määral maha, kuid üldiselt on sõnaraamatud head kõige üldisema sõnavara kajastajad. A. W. Hupeli eesti-saksa sõnastiku teises trükis 1818. aastal leidub üksnes *Eesti ma mees* 'Ehste' niihästi põhja- kui ka lõuna-eesti sõnana²¹. F. J. Wiedemanni „Eesti-saksa sõnaraamatus" 1869. aastal esineb ka *eestlane* 'Ehste'.²² Ent juba enne F. J. Wiedemanni „Eesti-saksa sõnaraamatu" ilmumist on *eesti keel*, *eestlane* ja *eesti rahvas* hakanud kirjanduses maad võtma. Need sõnad on tunginud isegi õppe- ja koolikirjandusse. B. Gildemanni sulest ilmunud „Mailma made öppetuses" on 1849. aastal öeldud, et see raamat on määratud „*isseärranis Eesti keele rahwa lastekoolmeistritlele*" (lk. 3). Samas teoses esinevad *Soome*, *Eesti* ja *Liivi rahwas* (lk. 10). Omal ajal laialt kasutusel olnud „*Koli-ramatute*" viiendas osas on „*soomlaste*" hulka kuuluvad „*Some-, Eesti- ehk Ma-rahwas, Liwi-rahwas, Laplassed ja muud*"²³ jne. On tähelepanv, kuidas *maakeel* ja *maarahvas* taganevad Fr. R. Kreutzwaldi ja kuidas selle asemele tulevad üsna järsku *eesti keel* ja *eesti rahwas*. 1841. aastal on Fr. R. Kreutz-

²¹ A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den reval-schen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage, Mitau, 1818, lk. 366.

²² F. J. Wiedemanni, Estnisch-Deutsches Wörterbuch, St. Petersburg, 1869.

²³ Keograhwi, ehk öppetus Ma-ilma sirussest ja Ma-ilma madest, Tartu, 1854, lk. 148.

wald Opetatud Eesti Seltsi nimetanud *Maarahva keele ja kirja koguduseks*²⁴. Kadakatest kõneldes ütleb Kreutzwald 1848. aastal: *Niisuguste isandate kõige suurem õnnetus oli, et nad pisut saksa keelt oskasid tõrkida, mis kui kelk konariku peal edasi jõudis, aga siiski mehikese nina nii kõrgele tõstis, et see enam maakeeli raamatusse ei mahtunud. Ich werste kein Esslantsch nich! pidi meile tunnistama, kuidas umbkeelne armast maakeelt ei osanud.* Möödunud sajandi viiekümnendatel aastatel tarvitab Kreutzwald veel üldiselt *maakeelt* ja *maarahvast*. Oma kuulsas kirjutises uue kirjaviisi kaitseks, mis ilmus 1858. aastal, kõneleb Kreutzwald samuti üldisemalt *maakeelest* ja *maarahvast*, kuid räägib siiski ka juba *eesti soost* ja *eesti keelest*. „Eesti rahwa ennemuistsetes juttudes ja vanades lauludes”, mis ilmus 1860. aastal, on pealkirjas ja eessõnas üksnes *eesti*. *Maakeel* esineb ainult ühe korra eessõnas. 1861. aastast alates tarvitab Kreutzwald järjekindlalt sõna *eesti keel*, *eestlane* ja *eesti rahvas*. Võib nentida, et XIX sajandi kuuekümnendatest aastatest peale tulebki sõna *eesti* kirjas üha üldisemalt tarvitusele. Koos trükisõna leviku, rahvusliku liikumise ning üldise haridusliku taseme tõusuga kaovad *maamees* ja *maa keel* kiiresti.

Käesolevas kirjutises tahetakse peatuda veel sellel, mis algupära on sõna *eesti*. On kindel, et see pole soome-ugri ega ka läänemere keelte põlise sõnavara hulgast, sest ükski sugulaskeel seda sõna ei tunne peale soome ja liivi keele ega ole ka ühtki soome-ugri sõnatüve, millega võiks selle sõna ühendada. Omal ajal on soome keeles *estiläinen* olnud laenatud rootsi keelest ja tänapäevane *eestiläinen* on üsna noor laensõna eesti keelest. Ka liivi keeles tarvitatakse *ēstōd* 'eestlased' on värske laensõna eesti keelest.

Nagu ülal mainitud, on lõunanaabrid eestlasi ikka kutsunud *igauņi* ja põhjanaabrid *virolainen*. Vene keeles on vanaks eestlaste nimetuseks *уѣб*. Ainukesed naabrid, kes on juba ammu ajast meie rahvast nimetanud *eestlasteks*, on olnud Skandinaavia germaanlased. Meie saartel elanud rootslased on eestlasi kutsunud *äist* ehk *aist*, mitmuses *äistēr* ja *aistēr*. Eestlaste maad on kutsutud *Äistland* ehk *Aistlând*²⁵. See Eesti rootslastele omane eestlaste nimetus on ühine kõigile skandinaavia keeltele. Rootsi, taani ja norra *est*, mitmus *ester*, islandi *eistr* esinevad juba õige vanades skandinaavia ürikutes. Nende sõnade lähtekujuks on rekonstrueeritud **aist-*; mis sellisena tuleb tänapäevalgi esile mõnedes rootsi murretes ja on müseas olnud omane ka Noarootsis ja Vormsis kõneldud murdele. Asjaomase sõna etümoloogiline taust on aga tänaseni selgusetu²⁶. Skandinaaviast on etnonüüm *aist-* kandunud üsna kaugele, nõnda et see on olnud tuttav vanas Roomaski. Tacitusel „Germanias” esinev *Aestii* mingi rahva nimetusena, kes elas Läänemere kaldal, kuulub foneetiliselt täiesti ühte vanaskandinaavia sõnatüvega **aist-*. Skandinaavia ürikuis on *est*, *eistr* ikka just eestlaste kohta. Kaugemal Läänemerest võis aga tuhmuda selle esialgne tähendus ja sellepärast pole täiesti kindel, missugust Läänemerest lõuna pool elavat rahvast on Tacitus just mõelnud. On usutav, et selle autori kirjeldused merevaiku rikkalikult koguvaist hõimudest *Aestiorum gentes* sobivad pigemini baltlaste esiisade kui läänemerelaste kohta. Kõige enam leidub merevaiku sellel alal, kus omal ajal on elanud vanad preislased, XVII sajandi lõpul hääbunud balti rahvas. Tacitusel pole ka muidu olnud õiget kujutlust rah-

²⁴ Kõik esitatavad Fr. R. Kreutzwaldi tsitaadid on toodud väljaande järgi Fr. R. Kreutzwald, Maailm ja mõnda, Tallinn, 1953, kusjuures on kasutatud seal esinevat õigekirjutust; vt. lk. 230, 257, 334 jj., 345 jj.

²⁵ A. O. Freudenthal—H. A. Vendell, Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna, Helsingfors, 1886.

²⁶ E. Hellquist, Svensk etymologisk ordbok, Lund, 1922.

vast, kellest ta kõneleb²⁷. Marcus Aurelius Cassiodoruse „Variae”-nimelises teoses mainitud *Aesti* on ka pigemini baltlased kui läänemerelased, kes olvat lähetanud saatkonna Theoderich Suure juurde koos merevaiguga²⁸. Kes on gooti ajaloolase Jordanese *Aestorum natio*, pole ka täpselt selge, sest on vaid öeldud, et see rahvas asub Vislast (Vistula) ida pool²⁹. Vana-inglise kirjanikul Wulfstanil IX sajandil mainitud etnonüüm *easti* käib preislaste kohta, nagu on osutanud kohanimede analüüs³⁰. Kui hiljemini Läänemere-maade rahvad on saanud Lääne-Euroopa autoritele üksikasjalisemalt tuttavaks, on kõnesoleva sõnaga tähistatud siiski üksnes eestlasi, mitte aga ühtki balti rahvast. XIII sajandi alguses on Läti Henriku ajaraamatus *esto*, mitmuses *estones* eestlaste üldnimetuseks, millega kõrvuti tarvitatakse eri maakondade elanikest kõneldes ka nimetusi *Harrionenses* ‘harjulased’, *Gerwanenses* ‘järvalased’, *Warbolenses* ‘varbolalased’, *Wirones* ‘virulased’ jne. Kogu eestlaste ala kutsub Läti Henrik *Estoniaks*, kuigi ta mainib ka eri maakondi, nagu *Saccala*, *Wironia*, *Alistegunde*, *Rotalia*, *Gerwa* ja teisi. Et mainitud ajaraamatus *Estonia* tähistab kogu eestlaste ala, seda osutavad õige mitmed kohad. 1210. aastal kõneleb kroonikakirjutaja *Sakalast*, *Oandist* ja teistest *Estonia* osadest³¹. Eri maakondadest ja linnustest, nagu *Sakalast*, *Järvamaast*, *Virumaast*, *Saaremaast*, *Läänemaast* ja *Varbolast* ning *Tartust* jne. 1221. aastal ja 1223. aastal on mainitud, et need on *Estonias*³².

Hiljemini muutub siiski *Estonia* tähendus, kitsenedes peamiselt Põhja-Eestile. Kui taani vallutajad XIII sajandi alguses anastasid lõplikult eestlaste ala põhjaosa, nimetasid nad seda ala ootuspäraselt omas keeles *Estland* ja ladina keeles *Estonia* vanade skandinaavlaste traditsioonide järgi. See taanlaste poolt fikseeritud toponüüm sai pikemaks ajaks Põhja-Eesti kindlaks nimetuseks, mis püsis edasi ka siis, kui Taani valdused läksid ordu kätte. *Estland* saab administratiivselt eriti populaarseks, kui Põhja-Eesti liideti Rootsi riigi külge. Olemasolevate keeleandmete põhjal ei saa öelda, kas *Estlandi* eeskujul on tekkinud *Eestimaa* juba taani vallutuse ajal või hiljemini ka maapäliste elanike eestlaste eneste keeletarvituses. Pika vokaali esinemine sõnas *eesti* lubaks oletada, et see sõna on tunginud meie keelde küllaltki varakult. Rootsi keeles ei ole hilisemate foneetiliste arengute tagajärjel olnud võimalik pikk *ē* konsonantühendi *st* ees³³. Nagu ülal on esitatud, põlvnesid XIII sajandi soome kirjakeele *estiläinen* ja *Estinmaa* lühikesed *e*-ga toleaeegselt rootsi keelest. Lähtunud vanemast skandinaavia hääldamisusest olid balti-saksa murrakus pika *ē*-ga *ēstā* ‘eestlane’ ja *ēstlant* ‘Eestimaa’. Kirjutatigi varemini Baltikumis ilmunud teostes *Ehste* ja *Ehstland* riigisaksas *Este* ja *Estland* asemel. Seega pole võimatu, et balti-saksa pikk *ē* on mõjunud omaltki poolt kaasa, et meie keeles on fikseerunud *eesti* pika *ē*-ga.

Etnonüümi laenamine pole täiesti haruldane nähtus. Seda on esinenud

²⁷ Cornelii Taciti *Germania*. Erläutet von Dr. Heinrich Schweizer-Sidler. Zweite Auflage, Halle, 1874, lk. 83 jj. (*caput XLV*): *ergo iam dextro Suebici maris litore Aestiorum gentes alluuntur, quibus ritus habitusque Sueborum, lingua Britannicae propior.*

²⁸ M. Aurelii Cassiodori senatoris V. C. *opera omnia quae exstant*, 1609, lk. 307 (*Variae* V 2).

²⁹ M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte* I, Berlin, 1924, lk. 336 jj.

³⁰ J. Endzelins, *Ievads baltu filoloģijā*, Rīgā, 1945, lk. 38.

³¹ *Origines Livoniae sacrae et civilis, seu chronicon Livonicum, Francofurti et Lipsiae*, 1740, lk. 81: *Similiter in Saccala et Ungaunia facta est plaga mortis magna, et in aliis terminis Estoniae.*

³² Sealsamas, lk. 156: *Fuerat eodem tempore mercator Christianus in domo Estonis in Saccala; Tunc innovata sunt bella in omnibus finibus Estoniae. Nam Osiliani et Maritimi et Warbolenses simul cum Gerwanensibus et Wironensibus obsidione longa Danos in Revalia obsederunt, donec Dominus eos liberavit*; lk. 164: *tota Estonia, praeter unum castrum Tarbatense.*

³³ A. Noreen, *Altschwedische Grammatik*, Halle, 1904, lk. 123 jj.

eri aegadel ja eri kohtades. Prantsusmaa omakeelne nimetus *France* ja prantslase enesenimetus *français* on lähtunud omaaegselt germaanlaste hõimult *frankidelt*. Türgi-tatari keelt kõnelevad karaimid, kelle keel on õige lähedane omaaegsete polovetside keelele, on oma tänapäeval ainsana tarvitusel oleva etnonüümi *karai* saanud ühelt samanimeliselt vanaheebrea usu-lahult³⁴. Läänemere rahvaste hulka kuuluvad *isurid* on oma praeguse üldise enesenimetuse saanud vene keelest < *исорцы*. Vene keelest põlvneb ühe osa karjalaste, nn. lüüdilaste enesenimetus *l'üdikoi*, *l'üdikoi*. Sama enesenimetust kasutab ka enamik vepslasi: *l'üd'iniik*, mitmus *l'üd'iniikad*. Asjaomaste karjala ja vepsa sõnade lähteks on vene *люди* 'inimesed'. Samast vene sõnast pärineb lõpuks Aunuse karjalaste enesenimetus *l'ivvikköi*³⁵. Sellekohaseid näiteid võiks tuua veel mujaltki.

Kuigi algselt laensõna, on XIX sajandi teisel poolel *eesti* saanud üldiseks kogu eesti keelt kõnelevale kollektiivile. See sõna ja tema tuletised on ammu pääsenud sõnavara põhifondi, sest see sõna on olnud hädavajalik. Eesti rahvuse moodustumisega ei suutnud *maarahvas* ja *maakeel* rahuldada neid nõudeid, mis olid kiiresti kujunenud. Sõna *maa* tekitas tahes-tahtmata assotsiatsioone feodaalolukorras peamiselt maal asunud eesti teoorjast.

Kui eestlased ise hakkasid üldiselt kasutama sõna *eesti*, sai see sõna üha üldisemaks ka teistel rahvastel. Soome keeles on *virolainen* ja *viron kieli* taganemas uuemate *eestiläinen* ja *eestin kieli* eest. Vene murdeiski on *чудь*, *чуду* 'eestlane, eestlased', *чудской* ehk *чухонский язык* 'eesti keel' täiesti arhailised, elades edasi üksnes mõnedes kohanimedes, nagu *Чудское озеро* 'Peipsi', *Причудье* 'Peipsiäärne', *Чухонский конец* 'Varnja küla lõunapoolne osa' jne.³⁶ Kõikjal on asemele astunud *эстонец*, *эстонский язык* jne. Isegi hääbuvus liivi keeles on *ēstōd* tavalisem kui *sārlist*. Üksnes läti keeles on elujõulisena püsinud *igaunis* 'eestlane', *igauņu valoda* 'eesti keel', *Igaunijas PSR* 'Eesti NSV' jne. Kõikjal kaugemal tähistatakse eestlast üksnes nimetusega, mis lähtub samast tüvest, kust on sõna *eesti*, näit. prantsuse *estonien*, inglise *estonian*, ungari *észti*, poola *estończyk*, rumenia *estonian*, leedu *estas*, tadžiki *эстон*, usbeki *эстон*, *эстонияли*, albaania *estonian*, türki *Estonyalı* jne.

Saabus toimetusse
4. IV 1956

НАЗВАНИЯ ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА МААКЕЕЛ И EESTI KEEL

П. А. АРИСТЭ,

академик Академии наук Эстонской ССР

Резюме

В глубокой древности эстонцы называли себя *maarahvas* 'народ (нашей) земли' и свой язык — *maakeel* 'язык (нашей) земли, (нашей) страны'. По данным скандинавских источников, сами эстонцы называли себя *maarahvas* еще в X веке; так, в древнескандинавских рукописных

³⁴ В. В. Радлов, Опыт словаря тюркских наречий П. С.-Петербург, 1899, lk. 143.

³⁵ Vt. muide Д. В. Бубрих, Происхождение карельского народа, Петрозаводск, 1947, lk. 30.

³⁶ 1930. aastal tarvitas Iisaku luteriusuliste venelaste vanapõlv, kelle murrak oli üldse väga konservatiivne, siiski veel peaaegu üldiselt *чухонский язык*, *Чухонщина* 'alad naabruses, kus elasid ainult eestlased' jne., ilma et neil sõnadel oleks olnud mingit kõrvalvarjundit.

памятниках говорится о народе *sýslukind*, который жил восточнее Балтийского моря. *Sýslukind* является точным переводом эстонского слова *maarahvas*, так как эстонское *maa* и древнескандинавское *sýsla* означают 'земля, страна', а *rahvas* и *kind* — 'народ'. В скандинавских источниках часто дается перевод эстонской топонимики. Так, например, название острова *Saaremaa*, т. е. 'островная земля' переводится словом *Eysýsla*. Древнескандинавское *ey* значит 'остров', а *sýsla*, как уже указывалось, 'земля'. На древность термина *maakeel* указывает еще тот факт, что народность воедь также называет свой язык *mätšēli* (по водски *mā* 'земля', *tšēli* 'язык'). Как известно, воедь отделилась от северных эстонцев уже в середине I тысячелетия нашей эры.

В эстонском языке *maakeel* и *maarahvas* были общеупотребительными до второй половины XIX века. В наше время эти термины встречаются лишь в некоторых периферийных диалектах и в топонимике.

Наряду с терминами *maarahvas* и *maakeel* эстонцы употребляли еще в XVIII веке, говоря о своем народе и языке, также термины *eestlased* 'эстонцы' и *eesti keel* 'эстонский язык'. В 40-х годах XIX века термины *eestlased* и *eesti keel* входили уже в некоторые учебники начальных школ, а немного позже также в эстонские газеты. Начиная с 60-х годов прошлого столетия термины *eestlased* и *eesti keel* стали быстро общеупотребительными.

Еще раньше в эстонской литературе и в устной речи употреблялись *Eestimaa* 'Эстляндия, северная часть современной Эстонской ССР' и *eestimaa keel* 'эстляндский язык'. Как показывают данные эстонского литературного языка, вместо термина *eestimaa keel* 'язык Эстляндии, язык северных эстонцев' позднее стали употреблять эллиптическую форму *eesti keel*. Одновременно этим новым термином стали обозначать весь эстонский язык в целом, а не только язык северных эстонцев. Термин *eestlased* 'эстонцы', вместо *maarahvas*, стал общим самоназванием для всех эстонцев в период образования эстонской нации.

Слова *eesti* 'эстонский', *eestlane* 'эстонец' и т. д. являются заимствованиями из скандинавских языков (ср. шведское *est*, мн. число *ester*, древнеисландское *eistr*). Исходная форма этих скандинавских слов **aist-*. В начале нашей эры римский автор Тацит пишет об *аэстиях* (*Aestii*), живущих на берегу Балтийского моря. Название аэстии Тацита и других древних авторов (Кассиодор, Иордан, Вульфстан) все же не относится к эстонцам, а к предкам современных литовцев и латышей. В XIII веке у Генриха Латышского *estones* относится только к эстонцам. Этимология скандинавских слов *est* < *aist-* неизвестна, но все данные говорят о том, что, этим словом обозначали в самой Скандинавии только эстонцев. Из Скандинавии данное слово стало известным в Западной Европе.

Когда в начале XIII века датчане захватили северную Эстонию, они называли эту страну *Estland* по своим древним языковым традициям. Эта датская топонимика перешла позднее также в эстонский язык в форме *Eestimaa*.

Нам известны разные данные о заимствовании этнонимии. Так, например, самоназвание *французов* происходит от самоназвания древнегерманского племени *франков*. Часть вепсов и карелов называют себя *людиками* или *людиниками*. Основой этой этнонимии является русское слово *люди*. Самоназвание *караимов* восходит к самоназванию одной древнееврейской секты и т. д.

Поступила в редакцию
4 IV 1956

ZUR BEZEICHNUNG DER ESTNISCHEN SPRACHE ALS MAAKEEL UND EESTI KEEL

P. ARISTE,

Mitglied der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR

Zusammenfassung

Vor alters nannten die Esten sich *maarahvas*, „Landesvolk“, und ihre Sprache *maakeel*, „Landessprache“. Nach Angaben skandinavischer Quellen gebrauchten die Esten schon im X Jahrhundert mit Bezug auf sich die Bezeichnung *maarahvas*; so berichten altskandinavische Inschriften von einem Volk *sýslukind*, das an der Ostküste der Ostsee siedelte. *Sýslukind* ist genaue Übersetzung des estnischen Wortes *maarahvas*, denn das estnische *maa* und das altskandinavische *sýsla* bedeuten 'Land', während *rahvas* bzw. *kind* 'Volk' bedeutet. In skandinavischen Quellen wird estnische Toponomastik des öfteren wörtlich übertragen. So wird z. B. die geographische Bezeichnung der Insel *Saaremaa*, d. h. 'Inselland', durch das Wort *Eysýsla* übersetzt. Das altskandinavische *ey* bedeutet 'Insel', *sýsla* aber, wie schon erwähnt, bedeutet 'Land'. Auf's Alter des Terminus *maakeel* weist auch der Umstand hin, dass die Woten ihre Sprache *mätšēli* (im Wotischen *mā* = 'Land', *tšēli* = 'Sprache') nennen. Bekanntlich haben die Woten sich bereits Mitte des I Jahrtausends n. Zr. von den Nordesten losgelöst.

In der estnischen Sprache waren die Bezeichnungen *maakeel* und *maarahvas* bis zur zweiten Hälfte des XIX Jahrhunderts allgemeingebrauchlich. Heutzutage treffen wir diese Termini nur in einigen peripherischen Dialekten und in der Toponomastik.

Neben den Termini *maarahvas* und *maakeel* gebrauchen die Esten bereits im XVIII Jahrhundert, wenn sie von ihrem Volk und ihrer Sprache reden, die Bezeichnungen *eestlased*, 'Esten', und *eesti keel*, 'estnische Sprache'. In den vierziger Jahren des XIX Jahrhunderts finden sich die Bezeichnungen *eestlased* und *eesti keel* bereits in einigen Handbüchern für die Grundschule, etwas später auch in der estnischen Presse. Seit den sechziger Jahren des vorigen Jahrhunderts werden die Ausdrücke *eestlased* und *eesti keel* allgemeingebäuchlich.

Schon früher finden wir in der estnischen Literatur und Umgangssprache die Bezeichnungen *Eestimaa* 'Estland', damals nördlicher Teil der heutigen Estnischen SSR, und *eestimaa keel* 'estländische Sprache'. Eine Untersuchung der estnischen Schriftsprache deutet darauf hin, dass der Terminus *eestimaa keel* 'Sprache Estlands, Sprache der Nordesten', später von der elliptischen Form *eesti keel* abgelöst wurde. Gleichzeitig erhielt dieser neue Terminus eine umfassendere Bedeutung, indem er nicht lediglich die Sprache der Nordesten, sondern nunmehr die estnische Sprache als Ganzes bezeichnete. Zur Zeit der Formierung des estnischen Volkstums wurde die Benennung *eestlased* 'Esten', statt *maarahvas* die übliche Bezeichnung aller Esten.

Die Wörter *eesti* 'estnisch', *eestlane* 'Este' u. s. w. sind den skandinavischen Sprachen entlehnt (vgl. das schwedische *est*, plur. *ester*; das altisländische *eistr*). Ausgangsform dieser skandinavischen Wörter ist **aist-*. Der altrömische Geschichtsschreiber Tacitus berichtet uns von den *Aestii*, die an der Ostseeküste siedelten. Die Bezeichnung *Aestii* bei Tacitus und bei anderen Historiographen (Cassiodorus, Jordanes, Wulfstan) bezieht sich jedoch nicht auf die Esten, sondern auf die Vorfahren der heutigen Litauer und Letten. Der aus dem XIII Jahrhundert stammende Ausdruck *estones* bei Heinrich von Lettland bezieht sich ausschliesslich auf die Esten. Die Etymologie der skandinavischen Wörter *est* < *aist* ist nicht bekannt,

doch sprechen alle Anzeichen dafür, dass damit in Skandinavien ausschliesslich die Esten bezeichnet wurden. Aus Skandinavien hat dieser Ausdruck dann auch auf Westeuropa übergegriffen.

Als zu Beginn des XIII Jahrhunderts Nordestland von den Dänen erobert wurde, nannten sie dieses Land, ihrer Sprachtradition gemäss, *Estland*. Diese dänische Bezeichnung ist dann von der estnischen Sprache unter der Form *Eestimaa* übernommen worden.

Wir kennen verschiedene Fälle der Entlehnung ethnischer Bezeichnungen. So stammt z. B. die Selbstbezeichnung der *Franzosen* vom Namen des altgermanischen Stammes der *Franken*. Ein Teil der Wepsen und Karelier nennt sich *l'üdikoi* oder *l'üd'iñik*, welcher Bezeichnung das russische Wort *люди* zugrunde liegt. Die Selbstbezeichnung der türkischen *Karaimen* ist auf den Namen einer althebräischen Sekte zurückzuführen usw.

Eingegangen
am 4. April 1956